

AF SØREN STEEN OLSEN, FREMTIDSFORSKER OG PARTNER
HOUSE OF FUTURES

FRA MALTHUS TIL BRUNDTLAND – OG VIDERE

DE SIDSTE 200 ÅR HAR I HISTORISK MÅLESTOK VÆRE EN HELT UNIK PERIODE, SOM HAR ADSKILT SIG VED, AT MÆRKBAR VÆKST I BÅDE ØKONOMI, BEFOLKNING OG LEVESTANDARD HAR VÆRET ET NORMALT FÆNOMEN. VI HAR FÅET OPBYGGET ET SYSTEM, DER UNDERSTØTTER VEDVARENDE VÆKST, OG EN VÆSENTLIG BEKYMRING ER, OM SYSTEMETS KRÆFTER ER SÅ STORE OG USTYRLIGE, AT UDVIKLINGEN AF SIG SELV ER PÅ VEJ TIL BLINDT AT KØRE AF SPORET? ER VERDEN I STAND TIL AT DREJE UDVIKLINGEN I EN BÆREDYGTIG RETNING, DVS. EN RETNING, DER SIKRER ANDRE HENSYN, UANSET OM DET ER HENSYN TIL KLIMA, NATURGRUNDLAG, ØKOSYSTEMER OG RESSOURCER ELLER TIL ANDRE MÅDER AT UDVIKLE DEN MENNESKELIGE TILVÆRELSE PÅ.

Debatten om økonomi og udvikling optog de klassiske økonomer som Adam Smith, David Ricardo og især Thomas Malthus. Malthus, der skrev sit "First Essay" i 1798, kan karakteriseres som en vækst- og udviklingspessimist. Han mente ikke, at vækst kunne føre til udvikling forstået som en generelt forøget levestandard blandt den brede befolkning. Ethvert materielt fremskridt, som resulterede i bedre livsbetingelser, ville uundgåeligt blive omsat i en befolkningsvækst, der eliminerede velstandsvæksten.

Den samlede befolkning og produktion kunne vokse, men kun så længe, man kunne ekspandere fødevarerproduktionen, og det var et spørgsmål om adgang til landbrugsjord. I denne tankegang ville et vækstforløb i bedste fald ende med en stabil befolkning, som levede på sultegrænsen, og som blev holdt nede af en konstant høj dødelighed. Man kunne sige, at befolkningen ville blive nøjagtig så stor som landbrugsjorden kunne bære ("sustain") givet dens evne til at levere fødevarer.

Malthus' verdensbillede byggede på to antagelser: For det første en afvisning af "moral restraint" som generel mulighed for at regulere fødselstallet, og for det andet en pessimisme i forhold til at øge hektarudbyttet på den

givne landbrugsjord. Begge antagelser er blevet eftertrykkeligt forkastet af den senere udvikling – først i de vestlige lande og Japan og siden globalt.

MALTHUS HAVDE OGSÅ RET

Økonomen Thomas Malthus tog ikke fuldstændig fejl. Han havde i det mindste delvist ret på to områder. Det ene punkt handler om de århundreder og årtusinder, der var gået forud. Her var der vitterlig ikke megen udvikling at spore. Levestandarden i 1700-tallets Europa, Japan eller Kina var ikke meget højere end den havde været 2000 år tidligere. Den forventede levetid i 1700-tallets England var cirka 35 år, og det samme gjaldt i andre europæiske lande og i Japan. Den fælde, hvor økonomisk vækst blev spist op af befolkningsvækst, slap man først for alvor varigt ud af ved den industrielle revolution fra starten af 1800-tallet.

Det andet punkt, hvor Malthus havde delvist ret, er tesen om, at bedre økonomiske vilkår ville give sig udslag i en befolkningssekspllosion. Verdens befolkning er faktisk blevet mere end seksdoblet de sidste 200 år. Hvad Malthus ikke forudså var, at økonomien (globalt set) voksede endnu hurtigere. Og han forudså heller ikke den såkaldte demografiske transition, hvor en faldende dødelighed bliver fulgt af en faldende fertilitet. Det sidste havde han afvist som en praktisk umulighed. Situationen i dag er, at mange lande for længst har nået en talmæssigt stabil, om end aldrende befolkning, og at vi inden for tre-fire årtier vil have nået denne situation på verdensplan.

Med industrialiseringen skiftede debatten om samfundsudviklingen fokus og kom i højere grad til at afspejle 1800-tallets store politiske og sociale omvæltninger. Klassekamp, imperialisme, demokrati, frihed, fordeling og politisk økonomi kom i fokus, og debatten drejede væk fra den absolutte knaphed og grænser for vækst. Det nye industrielle system intensiverede ressourceudnyttelsen gennem tekniske fremskridt, og ekstensiverede den gen-

nem kolonisering og global handel.

Ekspllosionen i ressourceforbrug og miljøpåvirkning gik ikke upåagtet hen. Mange samtidige og en del iagttagere, bl.a. Marx og Mill i 1800-tallet og Keynes i 1900-tallet, tog sig også tid til at forsøge at tænke vækst-tanken til ende: Hvad ville væksten føre til i lyset af en udvikling, som siden Malthus gennemgribende havde transformeret verden og livsbetingelserne, herunder også ført til fremskridt i materiel levestandard for brede grupper.

Sådanne tænkere antog, at der var grænser for væksten – materielle grænser. Med et voksende forbrug af råvarer, energi, arealanvendelse og andre økonomiske input måtte man imødesee, at en grænse ville blive nået på et (fjernt) tidspunkt. Men de anslog noget mere optimistiske strenge, som havde det brede fælles tema, at et ophør i den materielle vækst og befolkningsvæksten ikke behøvede at begrænse den fortsatte menneskelige udvikling. Man kunne godt forestille sig en balanceret økonomi på et højere stade, hvor der stadig ville være vækst forstået som en fortsat udvikling og tilfredsstillelse af menneskelige behov. Det ville blot være en immateriel vækst.

ET OPHØR I DEN MATERIELLE VÆKST OG BEFOLKNINGSVÆKSTEN BEHØVEDE IKKE AT BEGRÆNSE DEN FORTSATTE MENNESKELIGE UDVIKLING. MAN KUNNE GODT FORESTILLE SIG EN BALANCERET ØKONOMI PÅ ET HØJERE STADE, HVOR DER STADIG VILLE VÆRE VÆKST FORSTÅET SOM EN FORTSAT UDVIKLING OG TILFREDSSTILLELSE AF MENNESKELIGE BEHOV. DET VILLE BLOT VÆRE EN IMMATERIEL VÆKST.

DEN NYE VÆKSTDAGSORDEN – OG BÆREDYGTIGHEDEN

Den aktuelle debat om vækst og bæredygtighed drejer sig stadig om, hvorvidt vækst er mulig, men dertil er der kommet et nyt fokus: Er væksten ønskelig? Dette fokus udspringer direkte af 1960'ernes stigende kritik af materiel velstand og velfærd som et mål i sig selv. Der kom fokus på vækstens omkostninger, og ikke kun i forhold til om den kunne opretholdes, men også i forhold til dens konsekvenser for f.eks. natur, menneskelige relationer og mere åndelige orienteringer.

DEN AKTUELLE DEBAT OM VÆKST OG BÆREDYGTIGHED DREJER SIG STADIG OM, HVORVIDT VÆKST ER MULIG, MEN DERTIL ER DER KOMMET ET NYT FOKUS: ER VÆKSTEN ØNSKELIG?

Malthus-pessimismen blev sågar genoplivet, bl.a. i form af Paul Ehrlichs bog "The Population Bomb" fra 1968, som forudså udbredt hungersnød i den tredje verden som følge af befolkningsvæksten. Endnu mere dagsordensæt-

tende blev Rom-klubben, der slog tonen an med en bog, der simpelthen hed "Grænser for vækst" (1972). Den fokuserede på planetens endelige ressourcer, men hvor Malthus havde koncentreret sig om landbrugsjord, lagde Rom-klubben primært vægten på energi og råstoffer, og den påpegede, at der kun er en endelig mængde af disse reserver til rådighed, og at dette står i en uholdbar kontrast til det stigende forbrug af disse ressourcer. 1970'ernes oliekrise styrkede denne bekymring.

Rom-klubben, oliekrise og den deraf følgende debat var en af de udløsende faktorer for, at miljø og ressourcer blev et fast tema på den etablerede globale politiske scene, stærkest markeret gennem FN, der fik etableret et miljøprogram. Det har været medvirkende til at sikre et "top-down"-spor i debatten. Dette spor er overordnet præget af en tankegang, der ser økonomisk vækst som ønskelig, mens vækstens eventuelle negative konsekvenser må håndteres og forebygges gennem politiske initiativer og regulering.

VÆKST, UDVIKLING OG BÆREDYGTIGHED GENNEM 200 ÅR

Vækst i levestandard og levevilkår er umulig for den brede befolkning, mente Thomas Malthus for 200 år siden. Vækst ville ikke give udvikling, og kunne principielt ikke – med et nutidigt begreb – være bæredygtig. En nedslående konklusion i betragtning af, at levevilkårene på Malthus' tid var elendige. Han tog jo også fejl, men han havde ret i, at bedre økonomiske vilkår ville medføre en høj befolkningsvækst. Befolkningsvæksten er imidlertid som hovedregel blevet overgået af økonomisk vækst, men kan væksten fortsætte ubegrænset?

Siden Rom-klubben (1972) har dette spørgsmål jævnligt været på dagsordenen: Først i form af energi- og resourcespørgsmålet og siden i form af klodens kapacitet til at absorbere menneskelig økonomisk påvirkning, især klima og økologisk balance. Sideløbende er en ny vækstkritik kommet til, og den kritik stiller ikke kun spørgsmålstegn ved, om fortsat vækst er mulig, men mere fundamentalt rejser den spørgsmålet om, hvorvidt vækst er ønskelig. Vækstkritikken rejser af hensyn til klodens ressourcer, økosystemer, klima og natur, og af hensyn til menneskeligt velbefindende, hvor andre værdier end økonomiske tillægges større vægt.

Brundtland-rapporten (1987) lancerede begrebet "bæredygtighed" som en syntese mellem fortalere for og modstandere af vækst. Formlen er for det første, at vækst ses som en nødvendig betingelse for udvikling – især i forbindelse med bekæmpelse af fattigdom. For det andet, at vækst er mulig, hvis den er bæredygtig. En afgørende forskel mellem debatten på Malthus' tid og den nuværende debat er, at debatten i dag faktisk påvirker den politiske, økonomiske og samfundsmæssige dagsorden og praksis betydeligt.

TOP-DOWN-“HØNEN” OG BOTTOM-UP-“ÆGGET”

Samtidig udviklede der sig et stærkt alternativt ”græs-rodsspor”, hvor der i højere grad var grobund for egentlig vækstkritiske synspunkter. En tidlig markant eksponent var E. F. Schumacher, der skrev bogen ”Small is Beautiful” i 1973, og han har været direkte inspirationskilde til New Economic Foundation, der bl.a. offentliggør det såkaldte ”Happy Planet Index” – en af flere alternative vækstindikatorer. Schumacher kritiserede det herskende vækstparadigme ikke blot for gennem sit ressourceforbrug at ødelægge fremtidige udviklingsmuligheder, men også for at være menneskeligt utilfredsstillende. Han argumenterede bl.a. for – inspireret af buddhismen – en enkel livsstil baseret på lokale ressourcer og teknologi.

I det hele taget var der stigende bevidsthed om, hvordan det enkelte menneske gennem sit valg af livsstil og forbrugsmønster påvirker det lokale og globale miljø, samtidig med en øget bevidsthed om, at man selv kan vælge sin livsform. Det hænger formentlig tæt sammen med velstandsvæksten selv og de deraf følgende forbrugs- og udfoldelsesmuligheder – individualisering og aftraditionalisering er andre følgefænomener.

Disse strømninger understøttes af en mere udbredt global bevidsthed som følge af medieudviklingen, hvor bl.a. tv-nyheds-reportager i 1960’erne af månelandinger, Jorden set fra rummet og dramatiske begivenheder fra Vietnam indvarslede en eksplosion af gensidige globale mediepåvirkninger, og hvor den fortsatte udbredelse af internet og sociale medier er den seneste fase i denne udvikling.

Denne bevidsthed om den globale betydning af egne valg, både som individer og som samfund, har manifesteret sig på mange måder, lige fra NGO’er og alternative samfund og subkulturer til grønne og politiske forbrugere. Det er også under påvirkning fra – og som en del af – denne brede ”bottom-up” udvikling, at vi ser nye strømninger i erhvervslivet, hvor topledere og virksomheder vælger bæredygtighed som en bevidst strategi. Det strækker sig fra store virksomheders programmer for at spare på ressourcerne og minimere deres miljøpåvirkning gennem bl.a. at opstille grønne regnskaber til fremvæksten af økologiske virksomheder og design-strategier som Vugge til Vugge.

BÆREDYGTIGHED

Fra omkring 1970 har væksten været på dagsordenen som noget, der enten er problematisk – fordi der ikke er ressourcer nok – eller direkte uønsket. Der har været og er fortsat en modstilling og en modsætning mellem vækst og bæredygtighed, og tendensen til at tænke de to størrelser som modsætninger gør, at nogle vælger den ene side frem for den anden.

Derfor fik Brundtland-rapportens begreb om ”bæredygtig udvikling” så stor betydning. Den fungerede som

en attraktiv syntese mellem ”vækst”- og ”anti-vækst”-positionerne i ressource-, miljø- og udviklingsdebatten. Den insisterede på muligheden og behovet for bæredygtig økonomisk vækst. ”Det, der er behov for nu, er en ny periode med økonomisk vækst – en vækst, som er kraftig og samtidig socialt og miljømæssigt bæredygtig,” lød budskabet. Rapporten introducerede en væsentlig ny vækstrelateret bekymring, nemlig det globale miljø i form af først og fremmest ozon- og klimaproblemerne.

Brundtland-rapporten fik med sin status som officielt FN-dokument – og dermed en platform for formelle topmøder – en stor gennemslagskraft på top-down arenaen, hvor dagsordenen for bæredygtig udvikling blev en institutionaliseret proces, der ikke mindst blev igangsat med Rio- og Kyoto-aftalerne i 1992.

Diskussionen om de forskellige positioner inden for både vækst og bæredygtighed er stadig intens, og den foregår i vidt omfang inden for den ramme, som Brundtland-formuleringen udstikker. Man kan måske endda være bekymret for, om det bæredygtige er blevet så institutionaliseret og så dominerende som mainstream-konsensus, at der er tendenser til at det bliver et indholdstomt plus-ord og altså mister evnen til at engagere for alvor.

DISKUSSIONEN OM DE FORSKELLIGE POSITIONER INDEN FOR BÅDE VÆKST OG BÆREDYGTIGHED ER STADIG INTENS, OG DEN FOREGÅR I VIDT OMFANG INDEN FOR DEN RAMME, SOM BRUNDTLAND-FORMULERINGEN UDSIKKER. MAN KAN MÅSKE ENDDA VÆRE BEKYMRET FOR, OM DET BÆREDYGTIGE ER BLEVET SÅ INSTITUTIONALISERET OG SÅ DOMINERENDE SOM MAINSTREAM-KONSENSUS, AT DER ER TENDENSER TIL AT DET BLIVER ET INDHOLDSTOMT PLUS-ORD OG ALTSÅ MISTER EVNEN TIL AT ENGAGERE FOR ALVOR.

IDEER FLYTTER PRAKSIS

De sidste 200 år har i historisk målestok være en helt unik periode. Den har adskilt sig ved, at mærkbar vækst i både økonomi, befolkning og levestandard har været et normalt fænomen – om end med ujævnheder og usamtidigheder i forskellige dele af verden. Vi har fået opbygget et system, der understøtter vedvarende vækst. Det peger også på, at systemet har en egendynamik, som trækker i retning af fortsat vækst, herunder også i belastningen af klodens ressourcer. En væsentlig bekymring er i den forbindelse, om systemets kræfter er så store og ustyrlige, at udviklingen af sig selv er på vej til blindt at køre af sporet – at vi ikke er i stand til at dreje den i en bæredygtig retning, dvs. en retning, der sikrer andre hensyn uanset om det er hensyn til klima, naturgrundlag, økosystemer og ressourcer eller til andre måder at udvikle den menneskelige tilværelse på.

Debatten har mangfoldige dimensioner, som rækker fra faktuelle usikkerheder omkring f.eks. klima og øko-

PHOTO: STINE SKOTT OLESEN

systemers evne til at modstå belastninger til forskellige holdninger til, hvordan man skal afveje mellem f.eks. økonomisk udvikling og naturressourcer, og selvfølgelig også til selve det system, der er indrettet på vedvarende vækst.

Samtidig er det tydeligt, når man ser på debatten om vækst og bæredygtighed i det lange perspektiv, at den har bragt mange resultater. De debatter, som de klassiske økonomer havde, var i praksis uden den store betydning for den politiske og økonomiske udvikling. I dag er debatten i mange lande helt central, både på den politiske dagsorden og for mange mennesker i deres hverdag.

DET ER TYDELIGT, NÅR MAN SER PÅ DEBATTEN OM VÆKST OG BÆREDYGTIGHED I DET LANGE PERSPEKTIV, AT DEN HAR BRAGT MANGE RESULTATER. DE DEBATTER, SOM DE KLASSISKE ØKONOMER HAVDE, VAR I PRAKSIS UDEN DEN STORE BETYDNING FOR DEN POLITISKE OG ØKONOMISKE UDVIKLING. I DAG ER DEBATTEN I MANGE LANDE HELT CENTRAL, BÅDE PÅ DEN POLITISKE DAGSORDEN OG FOR MANGE MENNESKER I DERES HVERDAG.

Der er siden 1960'erne i en række lande foregået en markant udbygning af miljøpolitisk kapacitet, som på mange enkeltområder har elimineret eller afbødet de økonomiske aktiviteter skadevirkninger på natur og mennesker. For eksempel:

- Tungmetaller, nitrat- og svovlforbindelser og partikelforurening håndteres eksempelvis mere sikkert i dag. Udviklingen er gået i retning af at bremse forureningen ved kilden.
- Naturfredning, regulering af arealanvendelse og skovdrift har friholdt områder fra belastninger, eller sikret en grad af bæredygtig udnyttelse.
- Selv atmosfæriske og grænseoverskridende belastninger som syrerregn og ozon-nedbrydning er blevet håndteret med gode resultater.
- Det globale skovareal er stigende – om end fremskridtene er ujævnt fordelt.
- Miljø og bæredygtighed er blevet en fast bestanddel af den politiske dagsorden for både nationale regeringer og for internationale organisationer som EU, OECD og FN. Både EU og FN har udarbejdet konkrete planer for bæredygtig økonomisk udvikling, som sigter

på en omlægning af økonomien, der bl.a. skal mindske udledningen af drivhusgasser med op til 90 procent frem mod 2050.

- Tilstedeværelsen af FN's Klimapanel, IPCC, og den tilhørende COP-proces har været med til at holde det globale klima og bæredygtighed på dagsordenen, og med Agenda 21 har der også været en bevidst kobling til "bottom-up" initiativer.
- Den udbredte bevidsthed om bæredygtighed blandt forbrugerne har sat gang i en udvikling, hvor flere og flere virksomheder bestræber sig på at producere økologisk, og det er blevet attraktivt at forske i og udvikle i bæredygtige processer, produkter og teknologier.
- Systemet er desuden på et væsentligt punkt ved at nå "steady state", nemlig med hensyn til befolkningsudviklingen, om end der vil gå endnu nogle årtier, før vi når en global stabilisering.

Der er mange grunde til at være utålmodig og bekymret omkring den belastning, som væksten i økonomiske aktiviteter påfører miljø og ressourcer. Arter og økosystemer er truet, og det globale klima er under forandring med uforudsigelige konsekvenser. På nogle områder er der allerede sket uoprettelig skade. Udviklingen går heller ikke entydigt i retning af en anderledes og mere immateriel værdiorientering for samfund og menneskelige relationer, selvom også sådanne elementer til stede i udviklingen.

Omvendt er der ingen tvivl om, at der gennem de sidste årtier er opnået betydelige resultater på bæredygtighedsområdet – og at det er sket som følge af en stor, stigende og vedvarende debat og bevidsthed om udfordringerne på mange niveauer.

Også dette er helt enestående i det lange historiske perspektiv.